

SIYASAL ETKİ BAĞLAMINDA İLK DÖNEM LİSE FELSEFE DERS KİTAPLARINDA AHLAKSAL KONULARIN İŞLENİŞİ*

Aytekin DEMİRCİOĞLU*

Özet

Ahlak, varlık, bilgi ve estetik konularıyla birlikte felsefenin en temel çalışma alanını oluşturmaktadır. Zamanın ve ele alındığı toplumun yapısal şartlarına bağlı olarak bu konulardan bazıları ön plana çıkmış, bazılarının ise etkisi azalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra liselerde okutulmak üzere yazdırılan Felsefe Ders Kitaplarında da benzer bir durum gözlenmektedir. Bu kitaplarda temel çalışma konuları olarak ahlak, metafizik ve estetik benimsenmiştir. Ancak bu konulara yaklaşım, daha ziyade onların birer doğa bilimi olarak kabul edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tutumda, o dönemde bilimsel çalışmalarda hâkim bakış açısı olan Pozitivizmin etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir etki de, yeni kurulan Cumhuriyetin sahip olduğu laik ve milliyetçi bakış açısidir. Bu çalışmada, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra yazılmaya başlanan Lise Felsefe Ders Kitaplarındaki ahlaksal konuların nasıl işlendiği, dönemin siyasal yapısının bu duruma nasıl etki ettiği bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Lise felsefe kitapları, ahlak, siyaset, eğitim

Giriş

Cumhuriyet döneminde yazılan Lise Felsefe Ders Kitaplarındaki ahlak ile ilgili konularda öncelikli olarak ahlakın ne olduğu, konularının ve yönteminin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ahlak ile ilgili çok sayıda tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Sadak'a göre (1937: 161) ahlak, insanların nasıl davranacaklarını gösteren kurallar bilgisidir. Ongun'a göre (1943: 150) ahlak, insanların birbirleriyle iyilik ve kötülük ekseninde olan ilişkilerini açıklamaya çalışan bilimdir. Sarp'a göre (1952: 48) ahlak, insanların edim ve hareketlerini düzenleyen kuralların ve prensiplerin tespit edilmeye çalışılmasından oluşmuştur. Topçu (1948: 135), her filozofun bir ahlak tanımı yaptığını, ancak bunların çoğunun kuramsal tanım olduğunu ve ahlakın pratik yönünü atladıklarını belirtmiştir.

İnsanın neyi bilebileceği ve nasıl davranması gerektiği felsefenin üzerinde en çok durduğu iki tartışma alanıdır. Bunlardan birincisi bilgi felsefesinin (epistemoloji) alanını oluştururken diğeri, ahlak felsefesinin (aksiyoloji) kapsamını belirlemektedir. Felsefenin bu iki temel tartışma alanı Cumhuriyet döneminde yazılan Lise Felsefe Ders Kitaplarının da ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Bu ana konulara bazı kaynaklarda (Maarif Vekâleti, 1935: 31, 39) metafizik ve estetik eşlik etmiş, bazı kaynaklarda (Baltacıoğlu, 1938: 3, 63) ise felsefeye giriş ve ontoloji üniteleri bu konulara eklenmiştir.

* Yrd. Doç. Dr.; Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Sinop

Bu çalışma veri analizi ve belge yorumlaması yöntemi kullanılarak, nitel araştırma tarzında yapılmıştır. Çalışmada, Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanmış olan 1924 ve 1935 tarihli felsefe öğretim programlarına göre yazılmış olan liseler için felsefe ders kitaplarında hangi ahlaksal problemlerin ele alındığı, ele alınma konularının nasıl işlendiği, bu işleme tarzında dönemin siyasal algılarının nasıl etkili olduğu konuları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, 1950 sonrasında hazırlanan felsefe öğretim programları ve bu programlara göre hazırlanmış olan ders kitapları incelemeye dâhil edilmemiştir.

Cumhuriyet Dönemi Lise Felsefe Ders Kitaplarında Ele Alınan Ahlaksal Problemler

Bu dönemde felsefe dersleri işlenirken ahlak ünitelerinde hangi konuların ele alınacağına dair elimizde net bilgiler bulunmaktadır. Çünkü dönemin Maarif Vekâleti, bu konuyla ilgili bazı belirlemeler yapmış ve bir kaynak kitap hazırlamıştır. Bu kitaba göre (1935: 26–29), ahlak konuları işlenirken öğrencilere bazı soruların yöneltildiği ve bu soruların sınıflarda tartışılması istenmiştir. Bu sorular şunlardır:

Ahlakın konusu nedir? Bilgi türleri arasındaki yeri nedir?

Vicdan nedir ve unsurları nelerdir? Bu unsurlardan her birinin değeri hakkındaki algılar nelerdir?

Vicdan ile bilinç arasındaki farklar nelerdir?

Vicdanın kararlarındaki değişkenlikler ve bu değişkenliklerin dayandığı sebepler ve esaslar nelerdir? Vicdanın varoluş tarzı nedir? Ahlaklılığın esaslı unsuru nedir? Ahlaki hayatın geçirdiği ilerleme safhaları nelerdir?

Mükellefiyet nedir? Bu fikir neye dayanır? Ahlakta ülkü ya da idealler nelerdir?

Yaptırım türleri nelerdir? Bunları eleştiriniz.

Sorumluluk nedir? Bu fikir hangi esasa dayanır? Hukuk ve ahlak arasındaki ilişki nasıldır? Hukuksal ve ahlaksal sorumlulukları karşılaştırınız ve aralarındaki farkları belirtiniz.

Ahlak kanunu, hukuk kanunu ve tabiat kanunu nedir? Karşılaştırınız ve aralarındaki farkları belirtiniz.

Toplumsal hayatın amaçları ve dayanakları hakkındaki felsefi ve ahlaksal görüşler nelerdir? Hazlara, hislere, kişisel ya da toplumsal menfaate dayanan ahlak teorileri ve bunlar hakkındaki tartışmalarla ilgili bilgi veriniz.

Olgunluk kavramına dayanan ahlak nedir?

Ödev kavramına dayanan ahlak nedir? Kant'ın ahlak teorisi ve bu teorinin aşamaları hakkında bilgi veriniz.

Ödev ve mutluluk arasındaki ilişki nasıldır?

Bireysel değişim ve toplumsal ilerleme fikirlerine dayanan ahlak teorileri hakkında bilgi veriniz.

Pratik ahlak açısından görev ve haklar arasındaki ilişkiyi açıklayınız. Hukukun kaynağına ilişkin ortaya atılmış teoriler hakkında bilgi veriniz.

Toplumdaki ödevlerin bölüşümü nasıl olmalıdır?

Bireysel ödevler bağlamında kişinin kendisine karşı yapması ve yapmaması gereken davranışlar nelerdir? Kişinin kendisine karşı sağlıklı ilgili yapması gerekenler nelerdir? Alkolizm nedir ve bu konuda alınabilecek tedbirler nelerdir?

Kişinin zihinsel, duygusal ve pratik yaşamla ilgili görevleri nelerdir? Doğruluk ve nefse hâkimiyet nedir?

Kişinin topluma yönelik görevleri nelerdir?

Modern ailede anne, baba ve çocukların birbirlerine karşı görevleri nelerdir?

Modern ailenin eğitsel ve ekonomik sorumlulukları nelerdir?

Kişinin devlete karşı görevleri nelerdir?

Özgürlük ve eşitlik fikrinin ahlaksal açıdan değeri nedir?

Milliyet duygusunun insanlık fikri ile ilişkisi nedir?

İşbölümü ve dayanışmanın ahlaksal açıdan değeri nedir?

Nüfus konusu ahlaksal açıdan nasıl ele alınmalıdır? Doğum oranını arttırmaya yönelik olarak kişilerin görevleri nelerdir?

Adaletin ahlaksal açıdan değeri nedir? Ahlaksal açıdan suç ve ceza kavramları nasıl ele alınmalıdır?

Bu kitapta (Maarif Vekâleti, 1935) ahlak ile ilgili sorular yukarıda aktarıldığı şekliyle genel olarak yirmi beş ana madde etrafında toplanmıştır. Bununla beraber bu sorulara çok sayıda alt başlık eklenmiş ve kitapta ahlak ünitesi işlenirken sorulması ve sınıfta tartışılması istenilen soruların sayısı oldukça artmıştır. Haliyle bu sorular günümüz yazım ve ifade tekniğinden çok farklı bir üslupla ve Osmanlıcaya yakın eski bir kavramsal terminoloji kullanılarak yazılmıştır. Örneğin yirmi ikinci soru kitabın orijinal metninde şu şekildedir: "Hürriyet ve müsavat fikirlerinin ahlaki kıymetleri." Görüldüğü üzere bu ifade hem bir soru cümlesi değildir, hem de ifade dili ve kullandığı kavramlar eskidir. Bu nedenle biz bu ifadeyi, "Özgürlük ve eşitlik fikrinin ahlaksal açıdan değeri nedir?" şeklinde soru cümlesine dönüştürerek ve kavramların günümüz karşılıkları ile yazdık. Bu uygulama bu bölümün tamamı için söz konusudur.

Bir başka kaynakta (Ongun, 1943: 150) ahlakın konuları şu şekilde açıklanmıştır: Ahlakın konusunu teşkil eden olaylar ne insanın hoşuna giden veya gitmeyen, ne de filozofların söylediği gibi birtakım davranış ülküleri, idealleri değil; bizzat toplumda yaşanan birtakım olaylardır. Bunların nesnel görüntüsü, toplumsal ilişkiler içinde *hak*, *ödev*, *sorav* (*sorumluluk*) ve *tör* (*örf*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznel görüntüsü ise *bulunç* (*vicdan*) ve bizzat erdem ve kişide oluşan ahlaklılık ile ilgili duygular şeklinde oluşmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi Lise Felsefe Ders Kitaplarında Ahlaksal Problemlerin Ele Alınışı

Ahlak Türleri

Topçu'ya göre (1948: 135–137) ahlak, en genel manada kuramsal ve pratik olmak üzere iki türe ayrılabilir:

Kuramsal Ahlak: Sokrates, Pascal ve Kant gibi sistem filozofları ahlaki önceden var kabul edilen bir ideale, bir ilkeye veya olması gerekene göre tanımlamışlardır. Bunların bahsettiği ahlak türü kuramsal ahlaktır. Bu ahlakın dayandığı genel ilkeler şunlardır:

Birincisi, ahlak, muayyen bir gerçekliği tanıtmaz ama bir idealin kuramını ortaya koyar.

İkincisi, ahlak, kanunlar keşfetmez. Var olan kanunları ortaya döker. Bu yönüyle kanun koyucu (normatif) bir bilimdir.

Üçüncüsü, ahlak, ortaya koyduğu kuralları birtakım ilkelerden çıkarır. Bu ilkeler ahlakın temelini oluşturur. Bu ilkeler ya usavurma yoluyla ya da sezgi yoluyla elde edilmişlerdir. Ödev, menfaat, isyan gibi fikirler buna örnektir.

Dördüncüsü, ahlakın ilkeleri evrensel ve mutlaktr. Diğer bir deyişle bu ilkeler genel geçerdir; kişiden kişiye değişmezler.

Pratik Ahlak (Toplumsal Ahlak): Durkheim başta olmak üzere bir grup düşünür ahlakın kaynağını toplumda ve pratik yaşamda kabul etmişlerdir. Bunlara göre kuramsal ahlakçılar toplumsal gerçeklikten uzaklaşmışlardır. Durkheim'e göre bir gerçekliğin iki açıdan incelenmesi söz konusudur: *tanıma* ya da *yargılama*. Ahlakın gerçekliği ise ancak tanınabilir. Onun yargılanması ise doğru değildir. Kendilerini tanıyabilme bakımından ahlaksal olguların diğer tabiat olaylarından herhangi bir farkı yoktur. Bu durumda ahlaki olayları diğerlerinden ayırmak için bazı hususlar olması gerekmektedir. Durkheim bu amaçla ahlaki olaylara has iki karakter belirlemiştir. Ona göre, kendisinde bu iki ilkenin birlikte görülmediği ahlak olgusu yoktur. Bu karakterlerin birincisi, *zorunluluk* ya da *ödev duygusudur*. İkincisi, *arzu edilir oluş* veya *hayr* (iyilik, bien)dir.

Topçu, kurgusal ahlak ve toplumsal ahlak arasındaki tartışmada kurgusal ahlak tarafında yer almış ve Durkheim'in temsil ettiği toplumsal ahlak fikrini eleştirmiştir. Topçu'nun eleştirileri şu noktalarda toplanmıştır (Topçu, 1948: 137):

Durkheim'in ahlak anlayışında, birbirine zıt iki unsur olan bireyin dışından gelen bir zorunluluk etkisi ile bireyin içinden gelen arzularla hissi birleştirilmeye çalışılmıştır. İnsanın ahlaksal eylemi arzı-u etmesi onun dayandığı ideal nedeniyledir. Öte yandan her ahlaki eylemde dıştan gelen bir zorunluluk bulunmadığı gibi, zorunluluğun bulunduğu durumlarda da ne türden bir zorunluluk olduğu Durkheim tarafından tam manası ile açıklanmamıştır.

Zorunluluk gibi, bireyin dışından kaynaklanan bir kuvvetin insanın ahlaklılığı ile bir ilgisi kurulamaz. Ödevi yaratan toplum ise, onu isteyerek kabul eden bireyin durumu, onu sadece istemekten ibaret kalmaktadır. Bu durumda da istemek ile

zorunluluk kavramları birleşmekte ve ahlaksal eylem açısından ortaya 'mecburi istemek' gibi kendi içinde çelişik eni bir kavram doğmaktadır.

Toplum içerisindeki bireylere etki eden zorunluluk kavramının toplumdan doğmuş olduğu da şüphelidir. Belki de bu durumun asıl sebebi, insanın arzuların form değiştirerek ona farklı görünmelerinden kaynaklanmaktadır.

Sosyal ödev ahlakı, vicdanı emredici ve hâkim konumdan çıkartıp emir alıcı ve hüküm isteyici konuma sokmuştur. Böylece Durkheim açısından ahlak toplumsal gerçekliği bilimine dönüşmüş ve normatif niteliğini kaybetmiştir.

Toplumsal ödev ahlakı, insanları kaderci ve toplumsal olaylara karışmayan bireyler haline getirmiştir. Böylece kişiliği güçlü bireylerin yetişmesine darbe vurulmuştur.

Sadak'a göre (1937: 162–163) de ahlak, nazari (teorik) ahlak ve pratik ahlak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ona göre eski filozoflar önce nazari ahlakın var olduğunu, pratik ahlakın ise nazari ahlak tarafından oluşturulan kurallar sistemi içerisinde sonradan oluştuğunu kabul etmişlerdir. Sadak'a göre bu düşünce yanlıştır. Çünkü eğer toplumsal yaşamda insanların davranışlarına etki eden ahlak kuralları birtakım teorik felsefi sistemlerden doğsaydı, birbirine hiç benzemeyen nazari ahlak prensiplerinden farklı farklı pratik ahlak türleri çıkması gerekirdi. Oysa birbirine çok zıt görünen nazari ahlak sistemlerinden birbirine çok benzeyen ahlak kuralları çıkmaktadır. Felsefe teorileri ne olursa olsun belli devirlerdeki sonuçlar hep aynıdır. Örneğin farklı teorilere sahip olan Stoacı ve Epikürcü anlayışlar aynı pratik ahlaki sonuçlara ulaşmışlardır. Fayda felsefesine dayanan ahlak anlayışları ile büyük dinlerin ahlak anlayışları da birbirine benzemektedir. Vicdan ilkesine dayanan ahlak ile görev ilkesine dayanan ahlak arasında fark yoktur. Laik ahlak ulaştığı sonuçlar bakımından dini ahlaktan çok farklı değildir. Gerçek şudur ki, ilk önce var olan ameli (pratik) ahlaktır. Nazari (teorik) ahlak kurma çabasında olanlar, toplumda zaten var olan birtakım ilkelerden hareketle teorilerini oluşturmaktadırlar.

Nazari ahlak teorisyenlerinin içine düştüğü bir başka yanlış da, her zaman ve her yerde geçerli olabilecek evrensel ahlak kuralları aramalarıdır. Bu durum, insanın ahlaki ve vicdani bakımdan her zaman ve her yerde aynı olmasını gerektirir ki, bu mümkün değildir. Çünkü insanlar ve toplumlar sürekli olarak değişmektedir. Bu nedenle zaman ve mekân ayrımı gözetmeyen nazari ahlak kurallarının genel bir geçerliliği olamaz. Sadak bu görüşlerine delil olarak Alman filozofu Hegel'in bir sözünü hatırlatır: "Yunanlar insanlığı değil, yalnızca Yunanistan'ı tanımışlardır." (Sadak, 1937: 163–164). Özetlenirse, ona göre ahlak teorileri, insanın değişkenliğini görmezden gelerek veya belli bir din, toplum, zaman gibi mefhumlar gözetilerek hazırlandığı için genel geçer olamazlar.

Görüşlerinden anlaşılacağı üzere Necmeddin Sadak, teorik ve pratik ahlak ayrımında, pratik ahlakı önemsemiş ve onun toplumsal gerçeklik içinde teorik ahlaktan daha önce yer aldığı fikrini benimsemiştir. Bu bölümlere çok fazla itiraz edilebilecek bir husus yoktur. Çünkü kişisel kanaatleri çerçevesinde oluşturduğu ahlak anlayışı bu şekildedir. Ancak farklı ahlak teorilerinin aynı sonuçlara ulaştığı, adları farklı olmasına rağmen bu teorilerin aslında ahlaksal açıdan aynı şeyi söyledikleri, birbirleriyle bir ve aynı oldukları yönündeki görüşleri ve verdiği örnekler kanaatimizce abartılıdır.

Cemil Sena Ongun (1943: 151–157), ahlakı Kurgul ve Kılıgı Ahlak, Bilimsel Ahlak ve Toplumsal Ahlak olmak üzere üç gruba ayırmıştır.

Kurgul ve Kılıgı Ahlak (Ongun, 1943: 151–152):

Kılıgı ahlak (ameli, pratik), yalnızca ahlaksal olayları, sanki bir doğa olayımış gibi, bütün evrim ve değişmeleri içerisinde, bu olayların tabi olduğu ilkeleri nesnel bir yöntemle tespit etmeye çalışan ahlak türüdür. Kılıgı ahlak, türlerin (rf) insel hareket ve gidişlerin iyilik ve kötülük noktasıdır.

Kurgul ahlak (teorik, kuramsal) ise, ahlaksal olayları, olması gerektiği biçim açısından inceleyen, bir nevi ahlak felsefesi yapan bir alandır. Kurgul ahlak gizemlidir. Ahlaksal ilkeleri araştırdığı için metafizik bir değere sahiptir. Ongun’a göre (1943: 151) kurgul ahlaklar iki nedenle başarılı olamazlar. Birincisi, insan doğasının her zaman ve her yerde aynı olduğunu iddia ederler ki, bu doğru değildir. İkincisi, vicdanın içeriğini ve yapısını herkeste aynı kabul ederler. Hlbuki ne doğada ne de insanın vicdanında birlik ve aynılık söz konusu değildir.

Ayrıca kurgul ahlak anlayışını benimseyenlere göre, kılıgı ahlak üç nedenle kurulamaz. Birincisi, kılıgı ahlak insanı şphceciliğe sürükler. İkincisi, vicdanı göreceli saymaktadır. Üçüncüsü, her ulusta değişmez örfler ve kurallar yoktur. Toplumsal gözlem her insanda farklı bir vicdanın olduğunu gösteriyorsa da, en azından bunlardan birini tercih edebilmek için hiç olmazsa bir ilke gereklidir. Ongun’a göre (1943: 151) bu üçüncü söyledikleri haklı ise de, kurgul ahlaklar, yüzyıllardır ahlaksal değerleri daha fazla bağıntılı ve göreceli hale getirmişlerdir.

Kurgul ahlak görüşleri (Ongun, 1943: 152):

Sezişe dayanan görüşler: Bu görüşte ahlakın ilkelerini vicdan tayin eder. Bu görüşte duygu ve dev ahlakı ön plandadır.

Tümevarım metoduna dayanan görüşler: Bu yaklaşımda genel olarak *doğal ahlak* görüşleri hkimdir. Ahlakı bileme dayandırmak isterler.

Akla dayanan görüşler: Bu görüşte ahlak daha ziyade yetginlik, mükemmeliyet fikrine dayalıdır.

Kurgul ahlak anlayışındaki alt ahlak tipleri (Ongun, 1943: 152):

Birincisi *tanrıci ahlak*tır. Bu görüşte ahlak, dinsel emirlere dayandırılmaya çalışılır. Bunlara göre ahlakın özü, tanrının emirlerine itaatten ibarettir. Ongun bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre her dinin kendine göre bir emir sistemi olduğu için ahlakın hangi dinin emirlerine dayandırılacağı belirsizdir. İkinci olarak dindar olan herkesin ahlaklı olmadığı gibi, dinsiz olan bazılarının da ahlaklı olduğu bilinmektedir. Kanaatimizce Ongun’un eleştirileri haksızdır. Birincisi, her dinin farklı emirleri olduğu için bir ahlak sistemi hangi dine isnat ediyorsa ona göre bir yapıya kavuşur. Her zaman, her yerde ve herkes için geçerli ahlaklar olmadığına göre, farklı dinlere isnat eden farklı ahlak sistemlerinin olması gayet doğaldır. İkincisi, dindar ya da dinsiz kişilerin davranışlarının ahlaka uygun olup olmaması dinin teorik yapısını değiştirmemektedir. Diğer bir deyişe hiçbir din, kendi mensubu olan ve dindar olduğunu iddia eden bir kişiye ahlaka yanlış Őeyler yapmasını ğtlemez. Öyleyse, dindar olan kişilerin ahlaksal yanlışlarının kaynağı din değildir. Dinsiz olan kişilere gelince,

insanlar bir dine mensup olmayı kabul etmeden önce de o dinin doğrularıyla paralel davranışları benimseyebilirler. Bunda bir anormallik yoktur.

İkincisi *klasik ahlak* anlayışıdır. Bu görüşler ahlaksal kuralların kaynağını akılda ararlar. Nasıl ki geometrik şekiller, matematiğin ve mantığın bazı kavramları doğada bulunmadığı halde akılda bulunuyorlarsa, ahlaksal kuralların da ülküsel (ideal) bir yapıda akılda bulunmaları gayet normaldir. Bu ahlaksal kavramlar ya sezgi yoluyla ya da iyilik ve mükemmellikten hareketle birtakım mantıksal ve ussal tahlillerle elde edilir. Bu yolla ulaşılan ahlaksal ilkeler her zaman için mutlak surette doğrudurlar. Ongun bu görüşe de karşıdır. Ona göre bu anlayış sosyoloji görüşüne uymamaktadır (Kendisi açıklamamakla birlikte 'sosyoloji görüşü' ile kastettiği muhtemelen *olgasallıktır*). Öte yandan, ahlak ideali geometrik kavramlara benzemediğinden ahlaksal olaylar ile bu tür kavramlar arasında kıyaslama yapmak yanlış olur. Zira matematiksel kavramların doğada olmamasına karşılık ahlaksal ülküler, doğru olaylar gibi etrafımızda yaşar dururlar. Kanaatimizce Ongun'un bu eleştirileri de haksızdır. Zira pozitivist etkiyle ahlaksal kavramlara çizmeye çalıştığı somut yapı oturmamaktadır. Ahlaksal konuların ve diğer metafizik konuların pozitif bilimlerin ilke ve yöntemleriyle incelenmesi çok mümkün görünmemektedir. Sonra, ahlaksal kavramların da varlıklarının hissedilmesi ve akılda yer almaları bakımından matematiksel kavramlara benzetilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır.

Bilimsel Ahlak (Ongun, 1943: 152-153):

Bu görüşte olan bazı bilim adamları, ahlakı doğa bilimlerine veya ruhbilime (psikoloji) benzetmektedirler. Bunların başında D. Hume gelmektedir. Ona göre ahlak, bir ülkü ya da ideal olmaktan ziyade, kendi türünden birtakım olayların bilimidir. Ahlak, doğa bilimleri gibi bir bilim olarak kabul edilince, ahlaksal olayları da doğa bilimlerindeki metotlarla incelemek gerekmektedir. Ahlaka bilimsel bir form kazandırmaya çalışan bir başka düşünür olan S. Mill'e göre ahlaksal eylemin amacı fayda ve üstün menfaat yönelimidir. O, bu görüşleriyle ahlaka ruhsal (psikolojik) bir temel oluşturmaya ve ruhbilimsel (psikolojik) bir ahlak yapmaya çalışmıştır. Darwin'i kendilerine öncü kabul eden bir başka grup da onun *yaşam mücadelesi* kavramını ahlaka temel yapmaya çalışmışlardır. Bunlar ahlaksal açıdan bireysel bencillığe değer vermektedirler. Hatta uluslar arasındaki sınıfsal mücadeleleri ve istila savaşlarını meşru kabul etmektedirler. Darvini düşünürlerden H. Spencer, organların davranış ve hareketlerindeki evrimi ahlakın kökenine koymuştur. Guyau ise canlılardaki daha üstün bir yaşama sahip olmak için yapılan genişleme eğilimlerini ahlakın temeli saymıştır. Bir başka evrim kuramcısı W. James toplumsal uzuvları birbirine ve nesillere bir diğerine bağlayan *dayanışma* kavramını ahlakın başlangıç noktası saymıştır.

Ongun'a göre (1943: 153) ahlaka böyle bir şekil verilmeye kalkılırsa, ahlak içermesi gereken konularından uzaklaşır ve pozitivist kuramcıların kişisel ahlaki görüşleri olarak kalır. Bu nedenle ahlaka psikolojik ya da evrimsel bir temel kurma çabası başarılı olamamıştır. Bu yaklaşımlar çok fazla pozitivist ve doğacı kalmışlardır. Bu yapıdaki bir ahlak anlayışı da gerçek bir olgunun, ahlaksal bir olaya, kanunlara ve ödev duygusuna nasıl evrildiğini açıklayamamaktadır. Diğer bir deyişle bu tür ahlak kuramları, bir değer yargısının bir gerçeklik yargısına nasıl dönüştüğünü açıklayamazlar. Ongun'a göre şayet bu kuramlar doğru olsaydı, Boutroux'un belirttiği gibi, 'borcumuzu ödemediğimiz için ahlaksız olmayacaktık.' Sonuç olarak ahlak, bilime dayanırsa tamamen

iflas eder. Çünkü ülküsüz ahlak olmaz. Bilim ise ülkeye değil, olguların olma biçimine dayanır. İnsan edilgen bir varlık olmadığı için ondan edilgen bir uyum beklemek yanlıştır. Çünkü insan sürekli değişmektedir. Bu nedenle de onu ve davranışlarını bilimin değişmez ilkeleriyle tanımlamaya çalışmak mümkün değildir.

Toplumsal Ahlak (Ongun, 1943: 154–155):

Levy Brhul'un öncülük ettiği akımdır. Brhul, *Ahlak ve Adetler* adlı kitabında bu görüşün temellerini atmıştır. Ona göre ahlak, bilimden değil, toplumsal olgulardan çıkarılmalıdır. Buna paralel olarak Durkheim, ahlaksal olguların törler (örfler) halinde nesnel bir görüntüye sahip olduğunu söylemişti. Ancak Durkheim'in bu görüşlerinden hareketle bazı bilim adamları adeta bir çeşit *törler bilimi* yapmaya kalkışmışlardır. Bu yazarlara göre toplum, bireyleri sözleşmeye ve mülkiyete saygı gibi birtakım kavramlarla kendi üstüne yükseltmektedir. Ahlakı törler bilimi olarak algılayan düşünürlere göre ahlak, kurallı yapıyı kuralsız ve bozuk yapıdan ayırır ve ahlak ideali gerçektir. Ancak Durkheim ve onun gibi düşünenler böyle bir ahlak anlayışını reddederler. Durkheim düşüncesini desteklemek amacıyla şöyle bir örnek vermiştir: Sokrates kendi devrinde mevcut olan ahlakı değiştirmeye veya düzeltmeye çalışmıştır. O bu davranışla tör bakımından suçlu bulunmuştur. Ancak Sokrates aynı davranışı nedeniyle ahlaksal açıdan bir kahramandır. Öyleyse ahlak, mutlak ve değişmez kurallara bağlanamaz ve ahlakı *kurallı yapı* ya da *kuralsız yapı* kavramlarıyla nitelenebilir. Ona göre bir toplulukta ve medeniyette üstün değerler ve kötü alışkanlıklar aynı seviyede bulunmaktadır. Farklı bir ifadeyle, bir toplulukta ahlakça faziletli insanların bulunmasının doğal olması gibi katillerin ve canilerin bulunması da doğal bir durumdur.

Ahlaksal Konularda Yöntem

Pozitif bilimlerin yükseldiği ve metafiziğin değer kaybettiği bir dönemin uzantısı olarak Cumhuriyet döneminde yazılan ders kitaplarında pozitivist etki oldukça belirgin bir durumdur. Buna bağlı olarak ahlak konuları da bu bakış açısıyla ele alınmış ve ahlak pozitif bir bilim olarak kabul edilmiştir.

Sadak'a göre (1937: 165) ahlak, toplumsal bir kurumdur. Bu kurum incelenirken tıpkı tabiat olaylarını inceleyen bilim adamları gibi her türlü öznel duygu ve düşünceden uzaklaşmak ve objektif hareket etmek gerekmektedir. Bunun için ahlaki konulara sosyolojinin yöntemleriyle yaklaşılmalıdır. Böylece bir ahlak bilimi kurulabilir. Bu amaçla öncelikle ahlaki olayların farklı toplumlarda nasıl gerçekleştiği incelenmelidir sonrasında ise ahlaki olayları diğer olaylardan ayıran başlıca faktörler tespit edilmelidir.

Ahlaki bilimsel bir temel üzerinde kurmak için çeşitli denemeler yapılmıştır. İngiliz filozofları Hume, Huxley ve Mill, deneysel metodlar kullanmak suretiyle ahlaki ruhsal bir temele oturtmak istemişlerdir. Bir başka İngiliz filozofu H. Spencer ile Fransız filozofu Guyau da ahlaki biyolojik temellere oturtmayı denemişlerdir. Son olarak Fransız Léon Bourgeois gibi bazı düşünürler, ahlakı, bir toplumun üyelerini gelecek nesillere bağlayan dayanışma duygusu üzerinde kurmak istemişlerdir (Pazarlı, 1945: 134).

Pazarlı'ya göre (1945: 134), ahlaki gerçekliği iki yönü vardır. Vicdanımızın davranışlarımız hakkında verdiği iyi ve kötü yargıları, ödev ve hak kavramları ahlaki

ki gerçekliğin öznel tarafıdır. Toplumda görülen töreler, gelenekler, adalet, hukuk, sorumluluk ve yaptırımlar da ahlaki gerçekliğin nesnel boyutunu oluşturmaktadır. Bu realite bilimsel olarak incelenebilir ve en çok da *törelerin sosyolojisi* şeklinde gözden geçirilebilir. Bu şekilde ahlakın bilimi yapıldığı zaman bundan birtakım pratik sonuçlar elde edilebilecektir. Artık ahlak zanaatı biliden elde edilmiş bir çeşit teknik haline gelecektir. Bu nedenle bazı düşünürler bu töreler bilimine, onu fiziğe benzetererek *törelerin fiziği* adını vermişlerdir.

Bu görüşün iyi ve kötü yanları vardır (Pazarlı, 1945: 135–136). İyi yanları şunlardır: Diğer bilimler gibi pozitif bir ahlak bilimi oluşturulabilirse o bilimin bazı özel kanunları ve ilkeleri olacaktır ve ahlaki determinizm yardımıyla gelecekteki insan davranışları önceden kestirilebilecektir. Kötü yanları ise şunlardır: Ahlak olguları pozitif birer gerçeklik olarak incelendikleri zaman değer yargılarını içermezler. Değer yargıları olmayan bir ahlaki yapıdan ise söz etmek mümkün değildir. Bilimler olanı görür ve saptarlar; ahlak ise olması gerekeni aramaktadır.

Pazarlı'nın bu konudaki tartışmalardan ulaştığı sonuç şudur (1945: 136): Bilim ahlaka yalnızca bazı pozitif veriler hazırlar ki, bunlar da gereklidir. Ancak ahlak, bilimden ayrı olarak felsefe alanında bir disiplin olarak kalmaktadır ve öyle kalmaya devam edecektir.

Pazarlı'nın bu konudaki görüşlerinin ahlaka ilişkin günümüz kabullerine daha uygun olduğu görülmektedir. Günümüzde ahlak, bilimsel bir disiplin olmaktan ziyade felsefi bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki şahsi kanaatimiz de ahlakın pozitif bir bilim olmaktan ziyade felsefi bir disiplin olduğu yönündedir.

Ahlak ile Din İlişkisi

Ahlak ve din insanları iyiye ve doğruya sevk etmeye çalışan iki öğreti ve yaklaşımdır. Amaçlarındaki bu benzerlik onlar arasında çok kuvvetli bir ilişki oluşmasına yol açmıştır. Bu ilişki bazen hangisinin daha önce doğduğu veya hangisinin diğerine kaynaklık ettiği soruları çerçevesinde tartışılmıştır. Genel birçok kabule göre bu tartışmada önce varlık bulan ya da diğerinin doğmasına vesile olan *dindir*. Ahlak ise dini kural ve öğretilerin zamanla değişmesi, evrilmesi veya kaynağının unutulması ile devreye girmiş ve insanları dinin başlangıçta davet ettiği doğrulara çağırmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de hazırlanan felsefe ders kitaplarında bariz bir şekilde pozitivist etki söz konusudur. Bu durum ahlak ile ilgili konuların işlenişine de yansımış ve ahlaki meseleler daha laik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Sarp'a göre (1952: 48) ilkçağ toplumları ve ortaçağ toplumları kapalı yapılara sahiptiler. Dolayısıyla bu dönemlerde yaşayan bireyler ve toplumların geneli için gelenekler çok önemli bir yer tutmaktaydı. Özellikle ortaçağ toplumlarında ahlakın kaynağını oluşturan unsur dindi. Ahlak dini yapının içinde yer aldığından kendine ait sistematik bir yapıya kavuşmamıştı. Çünkü o dönem insanların zihni yapıları dinin kendilerine vaaz ettiği dizge dışında herhangi bir sistematik yapı oluşturacak kadar gelişmemişti. Oysa modern zamanlarda insanların entelektüel düzeyleri gelişmiş ve ahlakın kaynağı olarak da din yerine toplum kabul edilmeye başlanmıştır.

Topçu'ya göre (1948: 140) ahlakın dinle olan ilgisi iki açıdan incelenebilir:

Birincisi Ahlakın Evrimi bakımından incelenmelidir. Buna göre ahlaki kurumlar

ve kurallar, dini kurum ve kurallar ile birlikte değişmekte ve evrim geçirmektedir. Toplumun alışkanlıkları, adetleri ve dini emirleri bu bağlamda yeniden ele alınmalıdır.

İkincisi, Ahlakın Gayesi bakımından incelenmelidir. Ahlak, özgür irade sonucunda yapılan davranışların bilimidir. Dinin emirlerinin gayesi de insanın iradi olarak yaptığı davranışları düzenlemektir. Bu bakımdan din ve ahlak aynı gaye etrafında birleşmektedirler.

Sadak'a göre (1937: 166) ahlaksal nitelikteki bir davranış hem toplumun o davranışı yapmaya zorlamasıyla hem de kişinin o davranışı yapmayı istemesiyle yapılabilir. Bir başka ifadeyle, ahlaksal eylem bir mecburiyet ve isteklilik ikileminde gerçekleşir. Bu ikilem ise aslında kutsal varlıklar karşısında hissedilir. Örneğin insan Allah karşısında hem korku hisseder hem de ona yakın olmak için bir isteklilik halinde olur. Bunun neticesinde de insanda Allah'a karşı bir sevgi ve hürmet hissi oluşur. Dinde ve ahlakta bu ikilemin olması, yüzyıllardır dini hayat ile ahlakın iç içe olmasına yol açmıştır.

VİCDAN VE TOPLUMSAL VİCDAN

Vicdan, irade ile yapılan davranışları değerlendiren bir ölçüttür. Bir başka açıdan vicdan, *iyiyi kötüden* ayırt etmeye yarayan ahlak bilincidir (Sarp, 1952: 54). Vicdanın ne olduğu ve nasıl meydana geldiğini anlatmak için iki farklı açıklama yapılmıştır (1952: 54):

Bunlardan ilki, *özel* görüştür. Klasik ahlak felsefelerinde kullanılan Rousseau, Hume, Mill ve Spencer gibi düşünürlerin dile getirdiği görüştür. Rousseau'ya göre insanda doğuştan vicdan vardır. Mill ve Hume gibi deneyci filozoflara göre vicdan çevre etkisinde sonradan oluşmaktadır. Spencer gibi evrimci filozoflara göre de vicdan evrimin ürünüdür ve kalıtımla meydana gelir. Sarp'a göre bunların düşünceleri (1952: 54), yetersizdir. Çünkü vicdana ilişkin dile getirdikleri görüşler soyut ve özel fikirlerden ibarettir.

İkinci yaklaşım *nesnel* görüştür. Bu görüşte vicdanın nasıl meydana geldiğini açıklamak için törelerin tarihine bakılır, insanlar arasındaki bağılıkların nasıl oluştuğu incelenir ve etnografyaya başvurulur. Bu tür inceleme sonucunda ahlakın temeli olarak töreler (örfler), hukuk ve adetler tespit edilmiştir. Toplumlarda adetler ve gelenekler toplumsal vicdanın eserleridir. Kişilerde görülen bireysel vicdan ise, toplumsal vicdanın bireydeki yansımasıdır. O halde bireysel vicdan, toplumsal vicdanın eseri ve onun bir sonucudur. Toplum vicdanının nesnel eserleri olan adetler ve hukuk oluşmadan bireysel vicdan oluşmaz (1952: 54).

Ahlaksal değerlerin ölçütü bireysel vicdan değil, toplumsal vicdandır. Ahlak ideallerini ve ülküleri yaratan toplumdur. İyi ve kötü olarak nitelenen davranışların ölçütünü toplum vicdanı sağlar. Ahlak söz konusu olduğunda önemli bir kavram olan vicdan, dönemin milliyetçi söylemlerine uygun olarak ders kitaplarında 'milli vicdan' adıyla yeni bir forma daha bürünmüştür.

Sadak'a göre (1937: 172) ahlakın kaynağı toplumun vicdanıdır. Bunun sebebi de her idealin ve ülkünün toplumsal ruhun eseri olmasıdır. Bu bağlamda bütün değer yargıları kamusal vicdanın malıdır. Her birey ihtiyaç duyduğu ahlaki kuvveti ve ülküyü milli vicdandan alacaktır.

Pazarlı'ya göre (1945: 140) vicdan, "hareketlerimiz hakkında içten yargılar ve buyruklar veren kurallar topluluğu"dur. Rousseau da vicdan için, "Vicdan, ey tanrı içgüdüdü. . . Bilgisiz ve görgüsüz bir insanın güvenli önderi. . . İyilik ve kötülüğün şaşmaz sesi" ifadelerini kullanmıştır.

Ongun'a göre (1943: 161) insan, bütün ahlaksal duygularını vicdan denilen ölçüt ile tanımaktadır. Vicdan ahlaklılığın iç cephesi gibidir. Vicdanın kaynağına ve mahiyetine ilişkin çeşitli görüşler vardır. Bu görüşler şunlardır (1943: 161-162):

Doğuşancılık Görüşü: Bu görüşe göre vicdan, insanda doğuştan bulunan iyiyi kötüden ayırt edebilme gücüdür ve doğrudan doğruya duyumsal hayata bağlıdır. İnsan doğuştan iyiliği seven özgeci bir varlıktır. Bu nedenle bütün davranış ve hareketlerini iyi duygular temelinde yapmaya çalışır. Bu yönüyle vicdan, bir çeşit ahlaksal duyu ya da bilinçtir. Rousseau, Reid ve İskoçya Okulu bu görüştedir. Özellikle Rousseau vicdanı tanrısal bir armağan olarak kabul etmektedir. Kant da aklın pratik görüntüsüne vicdan demektedir. Ona göre vicdan tamamıyla aklın eseridir ve insanla birlikte var olur. Bu düşünceye göre vicdan apriori bir değere sahiptir.

Genetik Kuram: Ongun, bu kurama göre vicdanın 'eğitimle, telkin ve bilimsel etkilerle oluşan kazanılmış bir kabiliyet' olarak tanımlandığını belirtmiştir. Şayet *Genetik Kuram* başlığında bir yazım yanlışı yoksa bu ifadeler, *genetik* kavramının günümüzden farklı anlaşıldığını veya en azından yazarın ona farklı anlamlar yüklediğini göstermektedir. Zira günümüz algılayışı açısından, bu tanımdan hareket edilecek olursa bahsedilen kuramın adının *Genetik Kuram* değil, *Çevreci Kuram* olması gerekmektedir. Çünkü tanımda vicdanın sonradan eğitim yoluyla ve çevresel etki sonucunda kazanıldığı ifade edilmektedir.

S. Mill vicdan bakımından insanın özgeci değil, tam tersine bencil olduğunu ve vicdanın hareket noktasının bireysel menfaat olduğunu belirtmiştir. Spencer da bencilik ile özgeciliğin bir düzen vasıtası olduğunu ifade etmiştir. Vicdanın kazanılmış olduğunu savunan bu kuram ile doğuşancı kuramlar arasında bir zıtlık vardır. Yazar bu tartışmada doğuşancı kuramın tarafında yer almış ve şu örnekleri getirmiştir: W. James, topluluğu olduğu her yerde bireylerin topluluğa bağlandığını, bu nedenle özgeciliğin zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Durkheim de özgeciliğin bencilikten doğmadığını göstermiştir. Dini açıdan düşünüldüğünde de bireyin, yeri geldiğinde toplum için kendini feda etmesi gerekmektedir. Sosyolojik araştırmalar ahlaksal yükümlülüklerin ilkel toplumlarda nesnel olduğunu göstermektedir. Bu nesnellik tedricen derinleşmeye ve bireyselleşmeye doğru değişmiştir. Ancak hiçbir zaman toplulukla olan bağı koparmamıştır. Vicdan daha sonra tikellikten tümelliğe geçiş yapmıştır. Yani insan grupları arasındaki eşitsizliğin doğurduğu vicdan, ortaklaşa bir şekil almaya başlamıştır.

Sosyoloji Görüşü: Vicdanın nesnellikten öznelliğe ve tikellikten tümelliğe doğru geçirdiği evrimsel değişim onun ne bireysel bir unsur olduğunu, ne de doğuştan geldiğini göstermektedir. Durkheim, medeni inançlara karşı hissettikleri ortak saygıya rağmen bazı dinsel kurallara daha az uyduklarını göstermiştir. Hatta bazen bireysel vicdanın toplumsal vicdandan daha önce geldiğini ispat eden Atatürk, Lenin, Mussolini, Hitler ve Sokrates gibi örnekler yaşamıştır. Bu kişiler kendi bireysel vicdanlarından hareketle yaşadıkları toplumun vicdanını değiştirmişlerdir. Bu kuram, vicdanı bir taraftan dinsel ve kutsal bir değere bağlamakta, diğer taraftan ise, vicdanın bireysel şekline önem vermektedir.

Ongun'a göre (1943: 162) bütün bu kuramların hiçbirisi tek başına vicdanı açıklamak için yeterli değildir. Yapılan bazı çalışmalar hayvanlarda bile bir çeşit vicdan olduğunu göstermiştir. Ribot vicdanı, eğilimlerin bir toplamı olarak kabul etmiştir ki, eğilimlerin kökeni organların yapısıyla ilgilidir. Bu özel gözlemler, vicdanın teorik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bir başka açıdan vicdan, insanın kendi nefsinde hissettiği şekilde gelişir ve ortaya çıkar.

Vicdanın üç ögesi vardır (Ongun, 1943: 162–163): Bunlardan birincisi *Anlaksal* ögedir. Bir işe başlamadan önce yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Bu öge hareketlerimizi *iyi – kötü* olarak nitelememize ve farklı seçenekler arasında tercih yapmamıza yaramaktadır. İkincisi *Duygusal* ögedir. Davranışlarımız sonucunda meydana gelen utanmak, vicdan azabı, pişmanlık gibi duygulardır. Ayrıca yapacağımız davranışlar hakkında hissettiğimiz duygudaşlık, antipati, saygı ve nefret gibi duygular da bu gruptandır. Üçüncüsü *Edimsel* ögedir. Bu öge bütün duygu ve düşüncelerimizi isteyerek ya da istemeyerek eylemle sonuçlandırır. Bu üç ögenin tamamı vicdanın bünyesinde birleşik halde bulunmaktadır.

Hak, Hukuk ve Ödev

Hak ve onun çoğulu olan hukuk kavramlarına birkaç açıdan bakılabilir. Birincisi, 'benim bunda hakkım var' diye bir iddiada bulunduğumuz zaman, yaptığımız davranışın kendisine göre yapıldığı ilkelere ve kurallara uygun düştüğünü belirtiriz. Örneğin anne babanın, hata yapan çocuklarına kızmaya hakları vardır. Toplumda yerleşik bu tür kurallar topluluğu töre veya gelenek olarak adlandırılır. Bu bakış açısına göre hak, töreye ya da geleneklere uygun olarak bir davranış yapma yetkisidir. İkincisi, toplumsal, yönetsel veya tüzel anlamdaki hak mefhumudur. Buradaki hak, kişinin istediği veya elde etmeye çalıştığı şeyi toplumun kanunlarına, genel düzenine ve sözleşmelere uygun olarak talep etmesinin adıdır. Örneğin miras hakkı, alacağını isteme hakkı bu tür haklardandır. Üçüncüsü, ahlaki açıdan var olan hak kavramıdır. Bu tür haklar gerek kişi vicdanına, gerekse toplum vicdanına uygun düşmektedir. Örneğin yaşama hakkı veya özgür düşünme hakkı bu tür haklardandır (Pazarlı, 1945: 138–139).

Herhangi bir istek, ortaklaşa vicdanın bir ögesi olduğu ve başkalarının isteklerine de aykırı olmadığı zaman *hak* olarak tanımlanır. *Ödev* ise, Kant'a göre mutlak bir emirdir. Ödev öyle bir ahlak kanunudur ki, ona başka hiçbir sebep olmasa bile yalnızca kanuna saygıdan ötürü itaat edilir. Pazarlı'ya göre (1945: 146) Kant ödevi o kadar güzel tanımlamıştır ki bu tanım hala geçerlidir. Ödevin yapılması zorunludur. Bu nedenle ödev, "ideali gerçek alana taşımaktır." Ya da başka bir açıdan ödev, "vicdan tarafından özgür bir insanın iradesine konulan bir kural ve yükümlülüktür."

Hak ile ödev arasında kuvvetli bir bağ vardır. Borç – alacak ilişkisinde, borçlunun borcunu ödemesi bir ödev, alacaklının da alacağını istemesi bir haktr. Hak ve ödev arasındaki bağıntıyla ilgili iki yaklaşım vardır. Birincisine göre, ödevlerini yerine getirmeyen kişilerin hakları da olmaz. İkinci görüşe göre ödevin temeli haktr. Hak olmazsa ödev de olmaz. Pazarlı, hak ile ödev arasındaki bağıntı ile ilgili şu sonuca ulaşmıştır (Pazarlı, 1945: 148): Birincisi, hakka saygı göstermek bir ödevdir. Gerektiğinde korunmayan bir hak yitirilir. İkincisi, bazen haklar kimi toplumlarda olması gerekenden farklı konumlanır ve bazılarının elinde bir zulüm aracı haline dönüşürler. Bu durumda o haklara karşı ayaklanmak da bir ödev olur.

Ongun'a göre (1943: 155–156) hak ve hukuk kavramlarının nesnel ve öznel olmak üzere iki çeşit manzarası vardır. Nesnel manzara, birtakım yaptırımlar ve bizi kendisine itaat ettiren birtakım kurallar şeklinde görülür. Bu tür kurallar her toplumda mevcuttur. Öznel manzarası ise, meşruiyet, hak ve adalete dair hissettiğimiz duygular ve eğilimler şeklinde görülmektedir. Genel manada hak kavramıyla bir topluluktaki adalet duygusu kastedilmektedir. Hakkın algılanışı toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Hatta bazen aynı toplumlarda bile zamansal değişime bağlı olarak hak üzerindeki algılamalar da farklılaşmıştır.

Suç, Ceza ve Sorumluluk

Ramazan ayında bir kişinin bilere orucunu bozması, bir kişinin yalan söylemesi, bir kişinin garip kıyafetler giyerek sokakta dolaşması, bir kişinin kendi hayatını tehlikeye atarak başka birini yangından kurtarması veya bir kişinin hırsızlık etmesi gibi örneklerin her birinin içinde gerçekleştiği toplumlar açısından anlamları vardır. Bunlardan bazıları başkalarına zarar verdiği için cezayı gerektirir bu nedenle suç olarak tanımlanabilir. Diğer bazıları için farklı anlamlar ve karşılıklar yüklenebilir. Çünkü bunların her birinin, içinde bulunulan topluma ya da zamana göre değişmekle birlikte dini, ahlaki, hukuki, vicdani ve örfi sonuçları vardır ki bunlara müeyyide (yaptırım, ceza) denir. Örneğin bahsedilen eylemlerin birincisi dini müeyyide ile karşılanır. İkincisi vicdani müeyyideye yol açar. Bu durumda insan kendi kendini sorgular ve yalan söylediği için rahatsız olur. Üçüncüsünde halkın ayıplaması, hatta bazen hakaretleriyle karşılaşmak mümkündür. Dördüncüsü müeyyide gerektiren bir durum değildir. Tam tersine hem toplumsal sonuçları itibarıyla hem de kendi vicdanı karşısında kişinin itibarını yükseltir. Beşinci örnekte ise hukuki bir sonuç vardır. Bu kişinin cezasını hâkimler verecektir. Aynı zamanda bu kişinin vicdanen de kendini cezalandırma ihtimali vardır (Mehmet İzzet, 1931: 170–171). Mehmet İzzet verdiği örnekteki suç sayılan fiilleri yapanların, karşılaştıkları cezaları hak ettikleri görüşündedir. Onun burada asıl yapmaya çalıştığı vurgu suç sayılan eylemlerin sonucunda ortaya çıkan müeyyidelerin niteliklerinin ve bu müeyyidelere uygulayacak olan kurumların veya makamların farklı oluşudur.

Mehmet İzzet cezayı, “cürüm (suç) ile incitilen müşterek duyguların kuvvetini ve sağlamlığını korumak için toplumun verdiği kuvvetli tepki” olarak tanımlamaktadır (Mehmet İzzet, 1931: 174). Ona göre cezaya ilişkin ortaya atılmış iki nazariye (teori) vardır (1931: 172–173):

Birincisine göre ceza, *kefarettir*. Bu teoriye göre insan özgürdür ve bir başka kişi tarafından bu özgürlüğü tecavüz edilirse bu cezayı gerektirir. Bu cezaya kefaret denir. Kefaret cezaları devlet tarafından uygulanır. Böylece devlete halka karşı adalet sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Mehmet İzzet'e göre daha çok dini nitelikte olan kefaret cezaları eksiktir. Çünkü kefareti bazen suçu işleyen değil başka bir kişi ödeyebilir. Buna açık kapı vardır. Ona göre bu cezanın ikinci eksik tarafı bazen manevi cezaların da kefaret kapsamında değerlendirilmesidir. Oysa modern hukukta ceza maddidir (fiziki) ve bu dünyada uygulanır.

İkinci teoriye göre ceza, vaki (önleyici) bir tedbirdir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bu anlayışa göre insan, davranışlarında mutlak anlamda özgür değildir. Bu nedenle ceza kefaret olamaz; ancak tekrarlanmaması için tedbir alınabilir. İnsan, delilik gibi doğuştan gelen bazı haller nedeniyle ya da onu suça teşvik eden

bir toplumsal ortamda yaşaması nedeniyle serseri, alkolik veya sefil olabilir ve bu nedenle suç işleyebilir. Devletin burada görevi kişileri bu durumdan uzaklaştırmak ve suç işlemelerine imkân tanıyan ortamları değiştirmektir. Devlet tarafından verilen cezalarda toplumdaki diğer fertlerin korunması ve suç işleyen kişinin ıslah edilmesi amaçlanmalıdır.

Ongun'a göre (1943: 158–159) kişinin işlediği herhangi bir suç karşısında maruz kaldığı toplumsal baskıya sorav (sorumluluk) denilmektedir. Bu itibarla bir ödevin yerine getirilmemesi veya suça karşılık gelen bütün eylemlerin yaptırımlarına da sorumluluk denilebilir. Sorumluluk, nesnel ve öznel olmak üzere iki tür görüntü çizmektedir. Nesnel görüntüsünün ilki doğal yaptırımlardır. Dikkatsizce yapılan hareketlerden sonra insanı cezalandıran bizzat doğanın kendisidir. Doğa bu cezalandırmayı yaparken kişinin iyi mi, kötü mü olduğuna bakmaz. İkincisi soysa yaptırımlardır. Toplum içinde hukuki ve medeni olmak üzere iki türlü yaptırım vardır. Sorumluluğun öznel yaptırımları ise kişinin bizzat hissettiği pişmanlık ve hoşnutsuzluk duygularıdır.

Devletin Ahlaksal Görevleri

Cumhuriyet yeni kurulduğu için, rejimi ve devleti güçlendirmek isteyen yöneticiler, devlete ve cumhuriyete sahip çıkacak vatanperver gençler yetiştirmek istemişlerdir. Bu doğrultuda devlete eğitsel birtakım vazifeler yüklemişler ve kendi hâkim ideolojileri çerçevesinde gençler yetiştirmeye çalışmışlardır. Bu tutumu o dönem yazılan hemen bütün ders kitaplarında görmek mümkündür. Konuyla ilintili veya ilintisiz olduğuna bakılmaksızın ders kitaplarında devletçi, laik ve milliyetçi söylemlere yer verilmiştir.

Mehmet İzzet'e göre (1931: 146) devlet artık, eskiden var olan hususi birtakım cemiyetlerin, ailelerin, dini cemaatlerin, nahiyeye ve loncaların yerine geçmiştir. Bu durum ona toplumsal sorumluluklarının yanında halkı terbiye etmek ve eğitmek gibi yeni bazı görevler yüklemiştir. Genç ruhların yüksek bir kültüre, bunun her aşamasını kavrayabilen eğitime ve ahlaka ihtiyaçları vardır. Yaşanılan modern zamanda bunu yerine getirebilecek yegâne kurum ise devlettir.

Sarp'a göre (1952: 49), çağdaş toplumlardaki en önemli ahlaksal problemler şunlardır: Devletin hak ve görevleri, çocuk ve kadın hakları, ilköğretim, vicdani özgürlük, mülkiyet hakkı, savaş ve barış, demokrasi, Birleşmiş Milletler, insan hakları vb. Bu gibi konular zerinde düşünebilmek ve insanların eylemlerine yöne verebilmek için devlet tarafından insanlara bir ideal gösterilmelidir. Bunun için de değer yargıları incelenmeli ve ahlak idealleri araştırılmalıdır. Ona göre bu görev de devlete aittir. Zaten ahlaksal problem olarak sıralanan konu başlıklarına bakıldığında birçoğunun ahlaksal problem olmaktan öte devletin sosyal ve siyasi ödevleri arasında yer alan konular olduğu anlaşılmaktadır.

Sadak'a göre (1937: 164, 172) bir topluluğun varlığını devam ettirebilmesi için hızlı bir şekilde maddi ve manevi unsurlar etrafında birleşmesi gerekmektedir. Bu birleşme toplum için bir heyecan ve yükselme kaynağıdır. Toplumun bu birlik heyecanı ideal düşüncelerin oluşmasına yol açar. Bu anlamda, Durkheim'in, "Bir cemiyet, kendi kendini yarattığı ya da yeniden yarattığı zaman mutlaka bir ölkü de yaratır." dediği gibi, Türk milleti de kendi kendini yarattığı milli savaşta aynı zamanda kendi

milliyetçilik ülküsünü de yaratmıştır. Sadak'a göre bu tür ideal kurguları, bir toplumun belli başlı bir devrinde ahlak idealinin yansımalarıdır. Öyleyse ahlak idealleri devlet millet birlikteliğinde oluşmakta ve milli vicdanda yaşamaktadır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, eğitim alanında da köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Cumhuriyeti kuran siyasal irade yoğun bir şekilde Türk toplumuna yeni bir kimlik ve vizyon kazandırma gayreti içerisine girmiştir. Bu amaçla alfabe değişikliğine gidilmiş ve Batı tarzı eğitim modelleri benimsenmiştir.

Bu tutum değişikliğine bağlı olarak Batı eğitiminde hâkim olan eğitsel yaklaşımlar ve ideolojik tavırlar bir anda Türk eğitim sistemi üzerinde hâkim olmaya başlamıştır. Gerçi bu tavır, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti, bu tutumu karmaşık bir taklit ve yama çözümler halinde aldığı için ne eğitsel sorunlara ne de askeri sorunlara çare bulabilmişti. Batı ile sürdürülen bu yakınlaşma Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye açısından kuvvetli bir bağlılığa dönüşmüştür.

Bu bağlılık, Batıdaki modern akımları ve yaklaşımları benimsemeyi gerektirmekteydi. Bu nedenle Batı etkisinde şekillenen yeni Türk eğitim sisteminde "determinizm" ve "pozitivizm" gibi kavramlar belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca Batıda yükselen ve Osmanlı Devletinin çöküşünde de önemli bir etkiye sahip olan *milliyetçilik* akımı, genç Türkiye Cumhuriyetinin hâkim ideolojisi haline dönüşmüştür.

Bu dönemde hazırlanan ders programları ve bunlara bağlı olarak yazılan ders kitapları, bilimsel anlamda determinist ve pozitivist bir etkiyle oluşturulmuştur. Sosyoloji ve felsefe gibi sosyal alanlarda yazılan ders kitapları da bu bağlamda hazırlanmıştır. Pozitivist ve determinist bakış açısı bu alanlara adete birer doğa bilimi gibi yaklaşmıştır. Buna bağlı olarak da ahlak gibi felsefe alt disiplini olarak ele alınan alanları pozitif bilimlerin yöntemleriyle çözümlenmeye çalışmış ve bu alanlara ilişkin var olduğunu kabul ettiği zorunlu determinist ilkeleri tespit etmeye çalışmıştır.

Siyasal tercihlerin bir sonucu olarak benimsenen ve Türk eğitim sistemine uygulanan pozitivist tavır eğitimin her alanında hissedilmiştir. Buna bağlı olarak somut içeriğe sahip olmayan ahlak ve metafizik gibi konular 1935 Felsefe Öğretim Programında, Felsefe Dersinin kapsamından çıkarılarak Sosyoloji Dersinin kapsamına alınmıştır. Bunun tek nedeni, toplumun da doğa bilimlerinde olduğu gibi zorunlu ilkelere tabi olduğu yönündeki kabuldür. Buradan hareketle önceden kestirilebilir bir davranış ve ahlak bilimi kurulmak istenmiştir.

Şüphesiz pozitivistimin bu kadar yükselmesinde Darwin'in evrim kuramının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu öğreti, doğada var olan zorunluluk ve değişim fikrini geliştirerek toplumsal alana ve sosyal bilimlere de yaymak istemiştir. Buna bağlı olarak da sosyal bilimler, pozitif bilimlerin güdümüne girmiş ve tarihsel süreçte yıklendikleri asli işlevlerinden uzaklaşmışlardır.

Benzer şekilde, bu dönemin öğretim programlarında ve ders kitaplarında milliyetçi söylemler önemli bir yer tutmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurları, dönemsel olarak tüm dünyada yükselen milliyetçi ideolojiye kayıtsız kalmamışlar

ve onu resmi devlet ideolojisi olarak benimsemişlerdir. Bu durum, incelemeye tabi tuttuğumuz ders kitaplarında da bariz bir şekilde görülmektedir. Ahlaksal konular işlenirken toplumsal vicdan kavramının ön plana çıkarılması, kişinin devlete karşı vazifelerinin bir ahlak konusu olarak öğretilmesi, devletin ahlaksal ödevlerinin ders kitaplarında işlenmesi hep bu bakış açısının sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Bu dönemin bir başka özelliği, felsefe grubunu oluşturan felsefe, sosyoloji, psikoloji ve mantık dersleri açısından net ayrımlar yapılmamış olmasıdır. Bu nedenle hazırlanan ders kitapları bazen bu alanlardan ikisini, bazen üçünü, bazen de dördünü birden kapsayacak şekilde yazılmıştır. Bu durum, derslerin içerdiği üniteler ve konu başlıkları açısından da aynıdır. Bunlar arasında da bir eş güdüm ve dil birliği yoktur. Örneğin vicdan konusu ele alınırken Nurettin Topçu bireysel vicdanı önemsemiş ve Ziya Gökalp'ın toplumsal vicdanı ön plana çıkaran görüşlerini eleştirmiştir. Ahlaksal bir eylemde bulunurken insanın özgür olup olmadığı tartışmasına determinizm bağlamında katılan iki düşünürden İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre, determinizm insanın özgürlüğüne engel olmadığı gibi, tam tersine, özgürlüğün anahtarı determinizmde gizlidir. Hatemi Senih Sarp'a ise determinizmi tam tersine yorumlamış ve onu insanın özgürlüğünün önündeki bir engel olarak kabul etmiştir. Aynı konuyu ele alan Cumhuriyetin ilk dönemindeki lise felsefe ders kitabı yazarları arasındaki görüş ayrılıklarını birçok farklı konuda görmek mümkündür.

Çalışmada tespit edilen bir başka husus, liseler için felsefe ders kitabı yazan yazarların, hazırlanan eğitim programlarına ve belirlenen müfredatlara çok fazla sadık davranmadıklarıdır. Örneğin, dönemin Maarif Vekâleti tarafından 1935'te hazırlanan Felsefe Ödevleri isimli kılavuz kitapta, Ahlak ünitelerinde işlenmek üzere çok sayıda konu başlığı ve soru belirlenmiş olmasına karşılık, yazılan ders kitaplarında, ahlak konularının bu kadar geniş bir biçimde işlenmediği gözlenmiştir.

Günümüz bakış açısı, değerlendirme ölçütleri ve bilgi imkânlarından hareket edildiğinde, incelemeye tabi tutulan eserlerde çok sayıda eleştirilebilecek husus tespit edilebilmektedir. Ancak bu tutum bilimsel açıdan doğru bir tutum değildir. Doğru olan yaklaşım, bu eserlerin kendi gerçeklikleri içerisinde, yazıldıkları dönemin toplumsal ve siyasal verileri göz önünde bulundurularak ve dünyanın henüz küreselleşmediği, bilgiye ulaşma araçlarının bu kadar yaygınlaşmadığı gerçeğinden hareketle değerlendirmektir. Bu bakış açısıyla hareket edince, ahlaksal konuları ele alışı bakımından incelemeye tabi tuttuğumuz lise düzeyi felsefe ders kitaplarının her birinin ayrı ayrı yüksek bir öneme sahip olduğu ve her birinin kültür hayatımıza önemli bir katkı sağladığı sonucuna ulaşmaktayız.

Kaynakça

- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1938). **Felsefe**. Halk Kitapları. İstanbul: Sebat Basımevi
- Maarif Vekâleti (1935). **Lise Sınıfları İçin Felsefe Soruları**. İstanbul: Devlet Matbaası
- Mehmet İzzet (1931). **İçtimaiyat** (Sosyoloji). Lise Kitapları: III. Sınıf. (4. Baskı). Maarif Vekâleti. İstanbul: Devlet Matbaası
- Ongun, Cemil Sena (1943). **Felsefe ve Sosyoloji**. (Ruhbilim Mantık, Sosyoloji: Toplumbilim, Ahlak Estetik, Metafizik). İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Pazarlı, Osman (1945). **Felsefe Ödevleri**. (Lise Felsefe Dersleri Yardımcı Kitapları, No: 19). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Sadak, Necmeddin (1937). **Sosyoloji**. (Liseler İçin Yeni Programa Göre Yazılmış Ders Kitabı). İstanbul: Devlet Basımevi
- Sarp, Hatemi Senih (1946). **Felsefe** (En Son Programa Göre, Hulasa ve El Kitabı, Lise: III). İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- (1952). **Felsefe** (Lise Son Sınıfları İçin Ders Kitabı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Tebliğler Dergisi, **1924 Programı**. Ankara: Maarif Vekâleti Arşivi
- Tebliğler Dergisi, Kabul Tarihi: 31.08.1935, Sayı: 183, **Lise Filozofi Programı Kılavuzu**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Devlet Basımevi
- Topçu, N. (1948). **Toplumbilim** (Sosyoloji). İstanbul: Üçler Basımevi

A STUDY INTO THE TEACHING OF MORALITY SUBJECTS IN THE EARLY PERIOD HIGH SCHOOL PHILOSOPHY COURSE BOOKS WITHIN THE CONTEXT OF POLITICAL EFFECT

Aytekin DEMİRCİOĞLU*

Abstract

Morality comprises the most basic working field of philosophy together with existence, knowledge and aesthetics issues. Depending on the structural conditions of the time and the community it is examined, some of these topics came to the forefront and some others lost their effects. After the proclamation of the Republic, similar cases were observed in the Philosophy Course Books written to be taught at high schools. In these books, morality, metaphysics and aesthetics were adopted as the basic subjects. However, the approach to the topics were rather given in way that they were regarded as a natural science. It is likely to say that the positivism had an impact, which had a dominant perspective at that time, on this attitude. Another impact was the secular and nationalistic point of view that represented the view of newly founded Republic. In this study, how the morality subjects were taught in the High School Philosophy Course Books written just after the proclamation of the Republic, and how the political structure of the time had an impact on this case were examined.

Key Words: High school philosophy course book, morality, politics, education

* Assist. Prof. Dr.; Sinop University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences, Sinop